

Милош Ђорђевић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

e-mail: milos.djordjevic@filfak.ni.ac.rs

ПАТРИЈАРХ НИКОН У НЕМАЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ XVIII ВЕКА

Апстракт: Живот и дело патријарха Никона у 17. веку оставило је дубок траг у Руској цркви. На основу биографије коју је приредио Иван Шушерин и чији је превод на немачки језик објавио Бакмајстер у 18. веку, у раду ће бити представљени најважнији закључци, као и детаљи из прилога које је аутор прикупио у Русији. Имајући у виду велики значај реформи које је спроводио патријарх Никон, у немачкој литератури дат је посебан осврт на питање подршке и односа са царем Алексејем I Романовим. Усвајајући политику предводника у православном свету, Русија је у духовном погледу представљала ослонац и српском патријарху Гаврилу Рајићу који је у овом периоду боравио у Москви.

Кључне речи: Патријарх Никон, Русија, XVIII век, Алексеј I Романов, реформе, немачка литература.

Међу Патријарсима Руске Православне цркве у раном новом веку, посебну пажњу савременика и истраживача верских прилика будила је личност Патријарха Никона (световно име Никита Минин (Минов)). Полазећи од његовог животног пута, поступка одабира за руског патријарха, до каснијег деловања у реформској политици, као и односа са царем Алексејем Михајловичем Романовим (владао у периоду 1645-1676), обухвата мноштво анализираних података које су оставиле трага на потоње писце и биографе, како у царској Русији тако и у западној Европи.

Имајући у виду да о животу и раду Патријарха Никона постоји низ обимних дела у руској историографији¹, као и дела на српском језику², неопходно је истаћи најважније аспекте његовог живота и деловања у Руској цркви, не улазећи притом у питања црквеног законодавства која су била предмет различитих тумачења аутора од почетка 19. века.³

1 Дела руске историографије о Патријарху Никону на различите начине прилазе питању реформи Руске цркве. Навешћемо само основну литературу која обрађује личност и дело Патријарха Никона: Лобачёв 2003; Румянцева 2010; Шмидт 2004. Зборник радова на руском језику новијег датума који обрађује ову тему: *Патријарх Никон: Стяжание Святой Руси - созидание государства Российского* 2007;

2 Монографије новијег датума на српском језику које се односе на Никонов живот и дело: Петровић 2017; Зизикин 2007 а,б,в; Новаковић 2020.

3 Мнобројна истраживања имала су тенденцију приказивања Никонове личности као славољубивог и властољубивог човека који тежи стварању неке врсте руског папизма, у смислу стварања врховне власти патријарха, чија се титула уздиже изнад цара. Међутим, постоје и тумачења која разматрају његове идеје о односима Цркве и државе са тачке гледишта саме Православне цркве. Ту спадају канонска, државоуправна и историјска питања у којима Никон даје религиозну основу царској власти и утврђује појам симфоније власти. Више о овим питањима

Патријарх Никон је рођен 1605. године у селу Ваљдеминову, у близини Новгорода. Период његовог рођења пада у „Време нереди“ у Русији, које је представљало сталну борбу различитих претендентата око престола и у чије су борбе биле укључене Пољска и Шведска.⁴ Поред тешког стања у земљи, по самог Никона су у овом периоду наступиле несрећне околности, пре свега смрт његове мајке, а потом и настојања његове маћехе да га убије.⁵ Због тога је, одлазећи од породице, рано детињство провео у Желтоводском манастиру у ком је боравио осам година. Након добијања свештеничког чина и прве краткотрајне парохијске службе у селу Лисково, надомак његовог места рођења, прешао је са супругом у Москву. Међутим, тамо су их задесили трагични догађаји обележени смрћу њихове деце, што је вероватно утицало на његову одлуку да се након осам година службе у Москви, замонаши у Соловјецком манастиру.⁶ Пут га је даље водио у манастир на обали језера Кожа где је рукоположен у игумана, а од 1646. године исти положај имао је када се вратио у Москву, у Ново-Спаски манастир. У овом периоду по први пут долази до преписке са црквеним великодостојницима блиским цару Алексеју Романовом. Убедивши цара у посвећеност вери и цркви, Никон је убрзо био рукоположен за епископа Новгородског.⁷

Стечено поверење на самом двору и у очима цара Алексеја, Никон је употребио у циљу помоћи сиромашном становништву на разне начине, од којих је свакако најзначајнији оснивање народне кухиње у Новгороду у годинама глади. Утврдивши свој углед у народу и на двору у кризним ситуацијама, цар Алексеј се сагласио да Никон буде устоличен за патријарха 1652. године услед смрти дотадашњег патријарха Јосифа. На тај начин је употпуњена слика веома блиског односа са царем, којем је било од изузетне важности да на челу Руске цркве буде личност од поверења, али и истовремено да је заштитнички настројен према народу у времену великих искушења средином 17. века. Иако је Никон у почетку одбијао да буде рукоположен за патријарха, цар Алексеј, бољари и сви високи достајственици Руске цркве дали су обећање и положили заклетву да ће се придржавати јевађеља, канона Светих Отаца и Апостола, закона благочестивих царева, као и да ће уважавати одлуке поглавара цркве. Овај догађај је био од суштинског значаја за разумевање будућег деловања патријарха Никона по питању црквене догме и односа цркве и државе.

У периоду када је Никон био патријарх (1652-1658), наступиле су околности које су однос са царем Алексејем умногоме пореметили.⁸ Увидом у њихове преписке, може се установити да је тежња ка првенству духовне у односу на световну власт била нарочито истицана као одраз Никановог става. Очекивања патријарха била су да цар свесрдно потпомаже Цркву имајући у виду опредељеност Русије да у читавом православном свету буде предводник. У том смислу је било неопходно активно учешће Никона у расправама о најважнијим државним питањима.⁹ Међутим, каснијим деловањем, патријарх је показао настојање да искористи наклоност цара искључиво како би спровео реформе у

видети у: Зикин 2007 а, 221-312.

4 „Време нереди (смутњи)“ у Русији обухвата раздобље збивања у унутрашњој и спољној политици од смрти Ивана IV Грозног 1584. до доласка на власт Михаила I Романова 1613. године. Након тога отпочиње период постепене стабилизације у земљи у којој је царев отац Филарет изабран за патријарха (1619-1633) и чији су прерогативи сезали дубоко у питања световне власти. Черникова, Вишњаков 2019, 32.

5 Петровић 2017, 29.

6 Исто, 32-34.

7 Исто, 37-39.

8 Исто, 43-44.

9 Патријарх Никон се у свом погледу на односе цркве и државе позивао на Епанагогу. Spinka 1941, 350-351; Петровић 2017, 178-179.

усаглашавању Руске и Грчке цркве у богослужбеној пракси, а не да би проширио свој утицај у сфери државних послова.

Свеобухватна реформа Цркве обухватала је поред књижевно-обредног дела и замену западноевропског у византијски начин иконописања, као и реформе у музичком изразу.¹⁰ Међутим, иако је у периоду борбе Русије и Пољске око Украјине (1654-1667) Никонова улога била значајна приликом успостављања односа са Богданом Хмељницким, хетманом запорошких козака у Украјини, цар Алексеј је посредним информисањем о поступцима патријарха променио мишљење о њему. Један од првих супротстављених Никоновим реформама био је епископ Павле Коломенски на Сабору 1654. године који је сазвао цар Алексеј. Имајући у виду да је циљ Сабора био да отклони сва негодовања око реформи и потврди јединство Цркве, епископ Павле је убрзо био насилно уклоњен из духовног апарата, а Никону је овакав ток догађаја дао осећај додатне подршке. Мишљење појединих историчара је да се тим чином отпочело са својеврсним верским прогоном у оквиру царства, а да је патријарх истовремено постао носилац борбе против свих других новина у Русији. У народу је тако настао раскол у коме су се нашле присталице патријарха „никонијанци“ и „староверци“, а ови други су се нашли на посебном удару Никонових присталица у виду честих прогона и контроле. Пример отпора црквеним реформама био је Соловецки манастир који је трпео опсаду чак седам година све до потпуног пораза браниоца. Вође старовераца били су протопопови Авакум и Данило, које је подржавала бољарка Феодосија Морозова која је због тога 1671. године утамничена. „Староверци“ су 1667. године на црквеном сабору изопштени, а одбацивши званичну Руску цркву, тај јаз остао је присутан до данашњих дана.¹¹

Овакви и слични догађаји довели су до нарушавања односа цара Алексеја и патријарха Никона, што је бољарима блиским цару ишло на руку у жељи да временом преузму улогу јединих саветодаваца у унутрашњим и спољним пословима Русије. Одговарајући на оптужбе да је присвојио титулу „Великог господара“¹² и да је узурпирао власт у време руско-пољског рата када је замењивао цара у световним дужностима, истицао је жељу да сачува идеал теорије о две власти у царству. Међутим, увидевши да је цар одступио од постављених међусобних норми у домену симбиозе духовне и световне власти, Никон је одлучио да напусти патријаршијску катедру 1658. године, одлазећи из Саборног храма Пресвете Богородице у Москви. Овај наизглед брзоплет поступак је онемогућио касније покушаје Никона да се врати на патријаршијски трон.¹³ Сабори сазивани у наредним годинама били су прилика да царско окружење своје замисли до краја спроведе у дело, у чему је предњачио Пајсије Лигарид, пореклом Грк, али уско повезан са римском Конгрегацијом за пропаганду вере (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*).¹⁴ Сабор сазван 1660. године рашчинио је Никона дужности патријарха, међутим та одлука је повучена због неслагања епископа из других патријаршија.¹⁵ У изналажењу начина да патријарха Никона и формално осуде и свргну са патријаршијског трона, царска власт је ипак обезбедила подршку Антиохијског и Александријског патријарха. Пресуда о рашчињавању патријарха Никона прочитана је 12. децембра 1666. године у

10 Черникова, Вишњаков 2019, 50; Петровић 2017, 188, 224.

11 Черникова, Вишњаков 2019, 49-50.

12 Када је цар Алексеја предводио руску војску приликом похода на Белорусију 1654. године, доделио је патријарху Никону титулу Великог Господара (рус. Великог государя). Patriarch Nikon on church and State 1982, 34.

13 Зизикин 2007 б, 342. Петровић 2017, 343-344.

14 Новаковић 2020, 51.

15 Петровић 2017, 356-357.

Благовештењској цркви у Кремљу уз наређење да се Никон спроведе у Терапонтов манастир на Белом језеру, у коме је боравио као монах. Наредне године је пребачен у Кирилов Белојезерски манастир где је услед дугогодишњег строгог надзора оболео, а 17. августа 1681. године и преминуо на путу за Воскресењски манастир Новог Јерусалима, његове задужбине.¹⁶

Значај патријарха Никона у развоју православља у Русији, његова управа Руском црквом, као и утицај његових реформи на касније руске патријархе у заштити суштинске аутономије Цркве у односима са световним властима, оставило је трага не само међу Русима, већ и међу припадницима других народа у Русији и земљама на Западу. Пробудило је интересовање како црквене, тако и световне дужноснике друге половине 18. века који су читали периодична издања на немачком језику. Важност књиге и штампарија у земљама Светог Римског царства немачке народности био је пропорционалан значају друштвеног развоја у раном новом веку. Штампана књига је још од њеног настанка око 1450. године представљала кључну компоненту у спектру многих друштвених, политичких и верских догађаја. Поред процеса реформације, чије су последице из темеља промениле европски континент, штампана дела су у виду информативног штива (новине, часописи, журнари) утицала на јавни дискурс, често у служби владајућег слоја. Међутим, потреба да се у епохи просвећености шире идеје кроз писану реч, резултирало је чињеницом да су у великом броју објављиване књиге са тематиком вере, цркве и црквене хијерархије, као и односа владара према верским питањима. Питање уређивачке политике и независности у одлуци који ће рукопис бити одштампан, често се сводио на однос државе према положају града у којем се налази штампарија. С обзиром на то да је власник штампарије уједно водио и уређивачку политику, његова одлука је представљала својеврсни ризик у односу према власти која је контролисала садржај штампаних дела.

Рукопис Ивана Корниљевича Шушерина (1636 (?) – 1693), ипођакона и биографа патријарха Никона, има посебан значај у проучавању његовог живота и дела. Имајући у виду да је Шушерин био дуго у служби патријарха и његов најближи сарадник, нема сумње да су његови списи веродостојан извор који је настао у периоду између 1681. и 1686. године. Након свргавања Никона са чела Патријаршије, Шушерин је прошао тежак животни период обележен трогодишњем строгим притвором у Москви, а након тога је провео још десет година у изгнанству у Новгороду. За његово ослобађање и поновно увођење у службу патријарха до његове смрти, заслужна је била принцеза Татјана Михаиловна, сестра цара Алексеја. Рукопис је до његовог штампаног издања у другој половини 18. века чуван у Иверском манастиру који се налази на острвцу Валдајског језера и чију је изградњу започео Патријарх Никон. Захваљујући Јосипу Петровичу Козодављеву, члану савета Царске академије наука у Санкт Петербургу овај рукопис је доживео штампану верзију на руском језику. У тадашњој престоници Русије, под оригиналним насловом „Обавештење о рођењу и васпитању и животу Његове Светости Никона, Патријарха Московског и целе Русије“, први пут је рукопис објављен 1784. године. Велики допринос Козодављева издаваштву био је видљив по питању многих дела руске књижевности и преводу страних књига на руски језик које су настајале у различитим временским периодима.¹⁷

У случају рукописа Ивана Шушерина, одлука штампарије Јохана Фридриха Харткноха у Риги је била да објави његов превод на немачки језик и тиме омогући делу читалачке публике немачке националности да сазнају детаље из живота Патријарха

16 Петровић 2017, 366.

17 Сухомлинов 1882, 283.

Никона. У њему се у улози приређивача и коаутора дела појављује Јохан Фолрат Бакмајстер, који је своју анализу на основу руских извора изнео у два поглавља књиге. Узимајући све околности у обзир, није случајно што је управо у Риги објављен превод Шушериновог рукописа 1788. године под називом „Прилози биографији Патријарха Никона“. Као град у коме су се током раног новог века смењивале власти Литванске конфедерације и Литванско-пољске уније, затим и период шведске управе све до пораза од Русије у Северном рату (1700-1721), Рига је представљала погодно тло за проучавање верских прилика у 17. веку. Такође, градске власти су приликом руског освајања града, у преговорима са царем Петром Великим 1710. године успели да задрже дотадашњи политички и друштвени поредак, пре свега захваљујући положају и значају ове луке. Ослањајући се на ове погодности које су, између осталог довеле и до развоја штампарске делатности, Харткнох је био подстакнут да објављује популарна дела немачких и руских аутора.¹⁸ Његова улога у размени књижевних дела огледала се и у набавци примерака савремене немачке књижевности, као и преносу на Запад дела руске књижевности преведене на немачки језик.¹⁹

Бакмајстер је у књизи поред постојећих података о животу патријарха Никона уврстио и неколико прилога који допуњују Шушеринов рукопис. До њих је дошао истражујући нове транскрипте у библиотеци Царске Академије наука у Санкт Петербургу. На тај начин аутор је желео да употпуни сазнања не само о животу Патријарха Никона, већ и о његовом деловању по питању верских прилика у Русији. Као један од таквих важних текстова аутор наводи едицију на немачком језику „Зборник руске историје“ (*Sammlung russische Geschichte*), чије издање је својим истраживањима руске историје покренуо Герхард Фридрих фон Милер.²⁰ У петом тому зборника, фон Милер је у одељку о вестима из Новгорода написао рад о Патријарху Никону.

Аутор у предговору књиге наводи да је због црквенословенског језика којим је писан оригинал, у више наврата имао потешкоћа приликом превода и интервенција у граматичкој структури реченица. Његову тврдњу поткрепљују и чињенице да су руски историчари 20. века такође изнова анализирали неколико штампаних дела Шушериновог рукописа, осврћући се на граматику. Њиховим упоређивањем утврдили су често садржана погрешна престојавана и промена завршетака речи, као и да су аутори делили житије на извесна поглавља која не постоје у оригиналу и чији се садржај меша на штету хронолошког следа догађаја.²¹

Узимајући у обзир да је биографија коју је написао Шушерин служила многим каснијим истраживачима да допуне сазнања о Никоновом животу, мора се истаћи и да веродостојни детаљи у делу дају основу за схватање Никоновог моралног лика. То је

18 Reimo 2003, 79.

19 Издавачка делатност штампарије Харткнох, започета је 1765. године, била је значајна пре свега због објављивања бројних дела немачких интелектуалаца тог доба, Имануела Канта, Јохана Готфрида Хердера и Јохана Георга Хамана, које је познавао још из Кенигсберга (Каљининграда). Издања његове издавачке куће укључују прва издања Кантове „Критике чистог разума“ (1781) и Хердерове „Идеје за филозофију историје човечанства“ (1784-1791). *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon* 1970, 299.

20 Герхард Фридрих фон Милер је пристигао у Санкт Петербург у току свеукупне модернизације Русије за време владавине цара Петра Великог. Најпре је био ангажован као помоћник при Царској Академији наука, а досегао је до положаја управника одељења за географију. Рад фон Милера створио је основу за научну историографију Русије и Сибира и био је родоначелник руске архивистике и значајно допринео разумевању географије и етнографије Сибира. *Neue Deutsche Biographie* 1997, 394-395.

21 Vasmeister 1788, 6-7.

послужило да се одгонетну главни мотиви патријархове делатности. Један од примера је Никоново схватање побожног живота у којем постоје правила да се хришћанин буде по делу, а не само по имену, што је захтевао и од његовог окружења након што је постао патријарх. У овом смислу су написане и касније биографије патријарха Никона које је саставио свештеник Михајловски 1863. године, као и архимандрит Аполос 1845. године. Као један од значајних периода Никоновог живота, Шушерин је навео одлазак у Анзерски скит поред Соловецког манастира у коме се Никон замонашио и живео од 1635. до 1640. године под заштитом преподобног Елеазара.²² Може се сматрати да је искуство живота према веома строгом Анзерском правилнику оставило трага на Никоновом схватању и погледу на живот. Са њим је било још дванаест монаха које је виђао само суботом на вечерњим службама, односно на недељним литургијама у цркви. Шушерин је писао о исхрани која је била веома оскудна и коју је сачињавала риба добијена као прилог од риболоваца, мало брашна и поврћа. Такође се сазнаје за сукоб између Никона и Елеазара око новца потребног за изградњу камене цркве, због чега је Никон напустио скит и одакле га је бура на чамцу дотерала до острва Кизи. Ту се заветовао да ће саградити цркву што је потом урађено када је постао патријарх.²³

Шушерин је у свом делу навео податак о предсказању митрополита Автонија да ће Никон постати патријарх још у време његовог именовања на место Новгородског митрополита. С обзиром на то да га је Никон наследио на том месту, Автоније га је благословио тек након што је Никон благословио њега. Аутор је такође писао о Никоновом погребљењу и исцелитељским моћима на његовом гробу, а касније су о томе пронађени записи у Воскресенском манастиру, као и у објављеним делима „Хришћанском чтенију“ из 1886. године и „Историјском веснику“ из 1880. године.²⁴

Имајући у виду сукоб између цара и патријарха, Бакмајстер је ипак већи део својих размишљања и оцена у прилозима изнео о питању односа цркве и владара према канонском праву, као и објашњења мотива којим се руководио патријарх Никон напуштајући патријаршијску катедру. Анализирајући писма које је Никон слао цару Алексеју, Бакмајстер је покушао да апострофира велики утицај бољара на царско мишљење и одлуку да Никона путем Сабора и формално рашчини. Што се тиче објашњења Никановог напуштања патријаршијске катедре, Бакмајстер наводи да је поступак био непромишљен и да Никон није желео да га било ко наследи на том месту. Напомињући да је то против правила, Никон је указивао на велики неред који би могао да настане у организацији и администрацији Руске цркве. Са друге стране, Бакмајстер је навео и писмо свештеника (не наводећи о којим свештеницима је реч), упућено цару 1660. године са молбом да оштро осуди Никонов потез и постави новог поглавара на чело Цркве. Доношење одлуке о протеривању Никона из Москве уз помоћ бољара и свештеника, Бакмајстер наводи као кључан моменат у идеји да прође шест месеци након чега би се стекли услови за избор новог патријарха. Иако је ово био само почетак процеса рашчињавања Никона који је појашњен у претходним пасусима, било је од велике важности спознати размишљања истраживача крајем 18. века о значајним питањима по Руску цркву.²⁵

22 Lobachev 2001, 292.

23 Vasmeister 1788, 50-54.

24 Шушерин је писао о предсказању да ће Никон постати патријарх у одељцима о његовом детињству приликом одласка из Желтоводског манастира и опроштаја са вршњацима. У њима наводи Татарина мага који прориче Никонову судбину. Михајловски је такође у Никоновој биографији писао о истом предсказању архијереја Антонија, као и Суботин у делу „О оповргавању расколничких клевета о патријарху Никону“ из 1860. године. Видети: Зизикин 2007 в, 313.

25 Vasmeister 1788, 218-228.

Након објављивања Шушериновог дела на немачком језику, на широком простору немачког говорног подручја, истицала се улога патријарха Никона, како у реформама, тако и његова позиција у односу на световну власт у Русији 17. века. Периодична издања, опште енциклопедије и монографије издаване су у немачким штампаријама са циљем упознавања руске културе, црквеног устројства, појединости о манастирима и осталог. У првом тому књиге „Земљопис Данске, Норвешке, Шведске и целог Руског царства“ аутора Антона Фридриха Бишинга подробно су у поглављу „Руско царство у Европи и Азији до граница Америке“ описани сви манастири у Московском гувернерству. Новојерусалимски манастир или Воскресенски манастир описан је као веома лепо монашко место на реци Истри који је основао патријарх Никон. У том периоду се у оквиру манастира налазило 25 цркава, а назив је добио због сличности са Храмом Гроба Господњег у Јерусалиму. Жеља патријарха Никона је била да се сахрани у Новојерусалимском манастиру.²⁶ Још једно од значајних дела у којем се између осталог описује личност патријарха Никона и његов животни пут представља путопис енглеског историчара Вилијема Кокса „Путовање крозб Пољску, Русију, Шведску и Данску, историјске приче и политичке белешке“ који је крајем 18. века преведен на немачки језик. У мноштву чињеница везаних за историју Русије, посебан нагласак односи се на Никонов тежак животни пут и чији је таленат, широко знање и природни дар за говорништво препознао и сам цар Алексеј. Апострофирајући позитивне особине, Кокс пише да су Никона нарочито поштовали монаси из његовог најближег окружења због скромног начина живота. Наводи његову изузетну способност, неустрашиву храброст и високоморалан карактер који су му помогли у брзом напредовању у црквеној хијерархији, али чије су врлине такође иницирале груписање многих његових непријатеља на царском двору.²⁷

Изузев пажње која је посвећена патријарху Никону у немачкој литератури 18. века, неопходно је истаћи и не много познате детаље за оновремене ауторе, а који говоре о значају и улози патријарха Никона на православни свет изван руске државе. Пре свега, не може се пренебрегнути чињеница о посети српског патријарха Гаврила Рајића (1648-1655) Москви, иако о томе нема помена у Шушериновом делу, као ни у прилозима Бакмајстера. Због тешког положаја српског народа и свештенства у служби Пећке патријаршије у Османском царству, српски патријарх је путујући у Русију покушао да у средишту православне силе издејствује материјалну помоћ и да се заузме код цара Алексеја за заштиту православног становништва.²⁸ Његов боравак од 1654. до 1656. године уследио је након више посета српских црквених великодостојника Москви током 16. и 17. века што је створило свест о повезаности Срба и Руса²⁹ и предубеђење код патријарха Гаврила о могућем руском ангажовању у остваривању српског националног питања.³⁰ Околности које су наступиле услед епидемије куге у Москви 1654. године, изискивале су пружање помоћи патријарха Гаврила свом домаћину патријарху Никону у обављању епархијских дужности. Будући да

26 Büsching 1787, 1013.

27 Сохе 1785, 235.

28 Молба патријарха Гаврила руском патријарху Никону за помоћ српским свештеницима предата је приликом његовог повратка у отаџбину. Димитријевић 1900, 63.

29 Манастири Хиландар и Пантелејмон на Светог Гори играли су важну улогу у међусобним утицајима Срба и Руса, а након црквене реформе патријарха Никона и на српско богословље у 18. веку. Радовановић 2015, 109, 114.

30 Развој руско-српских веза достигао је висок ниво за време владавине цара Петра Великог у првој половини 18. века. Његовом ратном славом, а нарочито његовим ратовањем против Османлија и позивом хришћанским народима да учествују уз руску војску, популарност Петра Великог међу Србима почела је убрзо да расте и да прелази у прави култ његове личности, који је усмено и писмено у разним облицима долазио до изражаја. Костић 1958, 87.

се Никон заједно са царском породицом склонио из Москве и водио рачуна о хигијенским условима у манастирима у унутрашњости у којима су боравили, Гаврило је био опуномоћен да рукополаже руске свештенике до повратка патријарха Никона.³¹ Такође, присуство патријарха Гаврила, као и Антиохијског Макарија било је значајно приликом потврђивања исправности Никонових црквених реформи и спречавања раскола у Руској цркви. Добивши материјалну помоћ од цара Алексеја након пријема почеком 1656. године, патријарх Гаврило се вратио на територију под духовном ингеренцијом Пећке патријаршије, где је затекао патријарха Максима на њеном челу.³² Овакве околности су у српској историографији описане ставом српског свештенства да се не дозволи запуштеност патријаршијског престола.³³

Поред сусрета са патријархом Гаврилом, Никон је остао запамћен и по утицају на обичаје у српској цркви. Несумњиво је имао наклоност патријарха Гаврила по питању богослужбене једнообразности са грчком Црквом, чињење крсног знака са три, уместо са два прста, као и поклон до појаса. Коришћење руских црквено-обредних књига имало је последице и по водећег српског духовника на Светој Гори Дамаскина Хиландарца чије су деловање осудили грчки светогорски старци.³⁴ На судском процесу је одлучено да се спале књиге које су проглашене јеретичким, а само суђење је изазвало реакцију односећи се на Никонове реформе старог обреда.³⁵ По угледу на руске црквене књиге, дошло је до промена и у црквеним књигама који су користили свештеници Карловачке митрополије. Митрополити Мојсије Петровић и Вићентије Јовановић су имали сазнања о Никановим реформама, као и делатности његових наследника Јоакима и Адријана по овом питању.³⁶

Када је реч о различитим тумачењима улоге и дела патријарха Никона у реформи Цркве и односу према световној власти, мора се истаћи чињеница да су многобројни аутори од краја 18. века до данас прихватили теорију о тежњи патријарха да узурпира царску власт. Не постоји сумња да је утицај световне власти у Русији у наредним вековима трасирала пут ка том дискурсу, одржавајући, с правом или не, висок степен опреза и подозрења према тој идеји. Полазећи од Лигаридових оцена о гордосту патријарха Никона многи аутори попут Карамазина, Соловјова, Каптерева и Платонова развијали су своје закључке о потчињавању цара Алексеја и жељи патријарха да постане „Велики господар“. Било је и аутора који су одбацивали овакве закључке у својим делима, као што је Пихлер у делу „Историја црквеног раскола између Оријента и Запада“. Такође, немачки историчар Херман у делу „Историја Русије (1846-1866)“ писао је о потреби Никона да својим одласком са патријаршијске катедре одбрани права Цркве, а не да се тај чин описује његовим властољубљем. Из свега проистиче да је у изучавању Никоновог живота неопходно свеобухватно анализирати све аспекте његовог деловања као патријарха Руске цркве, притом ослањајући се на аутентичне историјске изворе. Дело Шушерина је свакако једно од најдрагоценијих писаних сведочанстава о животу и делу патријарха Никона, које је послужило не само руским, већ и европским историчарима, теолозима и уопште истраживачима да расветле у великој мери историју Руске цркве и дају јој одређен контекст у историји царске Русије.

31 Димитријевић 1900, 245.

32 Радовановић 2016, 100-101.

33 Слијепчевић 2002, 239.

34 Патријарх Никон је имао изасланике на Светој Гори чији је задатак био да донесу у Москву црквене обредне књиге. Један од њих је био и Арсеније Суханов који је у хиландарској библиотеци одредио књиге као материјал за реформу руских богослужбених књига и које су Москву донели српски архимандрит Теодор и јеромонах Теофан 18. јула 1655. године. Димитријевић 1922, 124.

35 Пузовић 2015, 141-142.

36 Војиновић 2019, 142-144.

Извори

Vasmeister, J. Vollrath (1788): *Beyträge zur Lebensgeschichte des Patriarchen Nikon. Aus russischen Nachrichten zusammengetragen*, Riga: Johann Friedrich Hartknoch.

Димитријевић, Стеван М. (1922): *Грађа за српску историју из руских архива и библиотека*, Сарајево: Споменик СКА 53, Други разред 45.

Литература

Büsching, A. Friedrich (1787): *Erdbeschreibung: Dänemark, Norwegen, Schweden u. Rußland*, I, Hamburg: Der Carl Ernst Bohn.

Војиновић, Жарко (2019): Утицај Никонових и Петрових реформи на питању књиге у Карловачкој митрополији у XVIII веку, у: *Богословље и духовни живот Карловачке митрополије. Културолошка и образовна преплитања и узајамни односи црква и политичких ентитета Централне и Југоисточне Европе од 1690. до 1918. године*. Год. 2. ур. Владимир Вукашиновић. Београд–Врњци: Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за литургику и историју уметности: Интерклима графика, 131-145.

Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710-1960 (1970): Hg. W. Lenz, Göttingen: Baltische Historische Kommission, Köln-Wien: Böhlau.

Димитријевић, Стеван М. (1900 а): *Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку*, Глас Српске краљевске академије 58. Београд: Државна штампарија.

Димитријевић, Стеван М. (1900 б): *Прилози расправи "Одношаји пећских патријараха с Русијом у XVII веку" у Гласу LVIII. и LX*, Споменик СКА 38, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.

Зизикин, М. Валеријанович (2007 а): *Патријарх Никон. Његове државне и канонске идеје*, I, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, Врњачка Бања: Интерклима-графика.

Зизикин, М. Валеријанович (2007 б): *Патријарх Никон. Његове државне и канонске идеје*, II, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, Врњачка Бања: Интерклима-графика.

Зизикин, М. Валеријанович (2007 в): *Патријарх Никон. Његове државне и канонске идеје*, III, Краљево: Епархијски управни одбор Епархије жичке, Врњачка Бања: Интерклима-графика.

Костић, Мита (1958): Култ Петра Великог међу Русима, Србима и Хрватима у XVIII веку, *Историјски часопис*, VIII, Београд: Историски институт САН, 83-106.

Lobachev, V. Sergei (2001): Patriarch Nikon's Rise to Power, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 79/2, Cambridge: The Modern Humanities Research Association, 290-307.

Лобачёв, В. Сергей (2003): *Патриарх Никон*, Санкт-Петербург: Искусство.

Neue Deutsche Biographie (1997): Moller – Nausea, Bd. 18 (1997), München: Historische Kommission bei der bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin: Duncker und Humblot GmbH.

Новаковић, Срђан (2020): *Грци, Срби и слом Русије. Никонове грчке реформе у Русији XVII века*, Београд: Донат Граф.

Патријарх Никон: Стяжание Святой Руси - созидание государства Российского, (2007): Ур. В.В. Шмидт, Москва: Государства Российского, РАГС.

Patriarch Nikon on church and State. Ninkon's "Refutation" (1982): Ed. Schooneveld v. C.H, Tumins V. A, Verdansky G, Indiana University, Berlin – New York – Amsterdam: Moutin Publishers.

Петровић, Далибор (2017): *Патријарх Никон на челу руске цркве*, Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког, Бања Лука: Графид.

Пузовић, Владислав (2015): Суђење Дамаскину Хиландарцуна Светој Гори и међуправославни односи средином XVII века, *Анали Правног факултета у Београду*, LXIII/2, 135-153.

Радовановић, Бранко (2016): Утицај никоновско-петровских реформи на српско богословље и просвету, *Геолошки погледи*, 1, Београд: Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве, 99-112.

Радовановић, Бранко (2015): Аспекти међусобних хришћанских и културолошких утицаја Срба и руса у периоду од 10. до 16. века, *Црквене студије* 12, Ниш: Центар за црквене студије, 109-121.

Reimo, Tiit (2003): Das Druck- und Verlagswesen in Reval in der zweite Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: *Kulturgeschichte der baltischen Länder in der Frühen Neuzeit: Mit einem Ausblick in die Moderne*, Klaus Garber (Ed) et al. Tübingen: Max Niemeyer Verlag GmbH, 59-82.

Румянцева, С. Вера (2010): *Патриарх Никон и духовная культура в России XVII в. Из рукописного наследия патриарха Никона*, Москва: Российская акад. наук, Институт российской истории РАН.

Слијепчевић, Ђоко (2002): *Историја српске православне цркве I. Од покрштавања Срба до краја XVIII века*, Београд: Култура.

Spinka, Matthew (1941): Patriarch Nikon and the Subjection of the Russian Church to the State, *Church History*, Vol. 10/4, Cambridge University Press, 347-366.

Сухомлинов, И. Михаил (1882): *История Российской академии*, Вып. 6, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.

Soxe Wilhelm (1785): *Reise durch Polen, Russland, Schweden und Dänemark. Mit historischen Nachrichten und politischen Bemerkungen begleitet*, Zürich: Orell, Geßner, Füllin und Compagnie.

Черникова, В. Татьяна, Вишняков, В. Ярослав (2019): *Историја Русије II. Царска Русија: (XVII-почетак XX века)*, Београд: Еволута.

Шмидт, В. Вильям (2004): *Патриарх Никон. Труды*, Москва: МГУ. 2004.

Miloš Dorđević

PATRIARCH NIKON IN GERMAN LITERATURE OF THE 18th CENTURY

In studying Nikon's life, it is necessary to comprehensively analyze all aspects of his work as the patriarch of the Russian Church, while relying on authentic historical sources. Šušerin's work is certainly one of the most valuable written testimonies about the life and work of Patriarch Nikon, which served not only Russian but also European historians, theologians and researchers in general to shed light on the history of the Russian Church and give it a context in the history of Tsarist Russia. After the publication of Šušerin's work in German, in a wide area of the German-speaking area, the role of Patriarch Nikon stood out, both in the reforms and his position in relation to the secular government in Russia in the 17th century. Periodicals, general encyclopedias and monographs were published in German printing houses with the aim of getting to know Russian culture, church organization, details about monasteries and more.

Having in mind the conflict between the emperor and the patriarch, Bacmeister presented most of his thoughts and assessments in the articles on the issue of the relationship between the church and the ruler according to canon law, as well as explanations of the motives of Patriarch Nikon leaving the patriarchal chair. Analyzing the letters that Nikon sent to Tsar Alexei, Bacmeister tried to emphasize the great influence of the boyars on the emperor's opinion and the decision to formally dissolve Nikon through the Church Council.